

MEHMET AKİF ERSOY'UN ŞİİRLERİNDE KUR'AN ETKİSİ VE DİN YOLUYLA İRŞAD

Nurettin TURGAY*

Öz

Mehmet Akif Ersoy, 1873 yılında İstanbul'da doğdu. Annesi, Emine Şerife Hanım (1836–1926) ve babası, Mehmet Tahir Efendi'dir (1826–1888). Yüksek Baytar Mektebini birinci olarak bitiren Mehmet Akif, Umur-i Baytariye (baytarlık işleri) Müdüriyetinde memurluğa başladı. Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an'a, Kur'an tefsirine, camilere karşı sevgisi ve camilerde vazetme tutkusunun olduğu bilinmektedir. Onun "Safahat" adlı şiir kitabını incelediğimiz zaman, genelde şiirlerinin başında ayetlere yer verildiğine ve zaman zaman şiirlerinin arasında ayetlerin işlendiğine şahit oluruz. Mehmet Akif Ersoy Milli Mücadele yıllarında halkı dini yönden aydınlatmak ve onların manevi duygularını güçlendirmek için İstanbul'un Fatih, Süleymaniye, Balıkesir'in Zağanos Paşa, Kastamonu'nun Nasrullah camilerinde verdiği vaazlarda, Kur'an'dan ayetleri işler. Mehmet Akif Ersoy, 27 Aralık 1936 yılında bir Pazar günü İstanbul'da vefat etmiştir.

Anahtar kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, İslâm, Kur'an, Ayet, İrşad, Şiir.

QURANIC EFFECTS ON THE POETRY OF MEHMET AKİF ERSOY AND GUIDANCE THROUGH THE RELIGION

Abstract

Mehmet Akif Ersoy was born in 1873 in İstanbul. His mother's name is Emine Şerife (1836-1926) and father's name is Mehmet Tahir (1826-1888). His profession is veterinarian. He is a great poet, and a religious activist and a preacher and a writer and a politician and a sociologist as well. He had preached in lots of mosques in İstanbul and Kastamonu and Balıkesir and other cities during the Turkish national struggle. He had a great interest in Quranic interpretation. There are many poems in Safahat started with Quranic verses and there many containing Quranic verses inside. And his preaching was based on Quranic interpretation through which he was trying to enlighten the people. Mehmet Akif died in December 27, 1936 in İstanbul.

Keywords: Mehmet Akif, İslam, Quran, Quranic Verses, Religious Guidance, Poetry.

* Doç. Dr. Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, nurettin.turgay@hotmail.com

Giriş

Büyük edip, şair, yazar ve düşünürleri her yönleriyle incelemek, edebi ve tarihi görevlerimizdendir. Böyle önemli bir görevi yerine getirmek, geleceğe hazırlanmak açısından son derece önemlidir.

İstiklal Marşı ve Safahat'ın yazarı olan Mehmet Akif Ersoy, Balkan Harbi ile Milli Mücadele'de, büyük bir gayretle halkı birlik ve beraberlik içerisinde olma hususunda eğitmeye çalışmış ve bu konuda küçümsenemeyecek derecede etkili olmuştur. O, bu alanda şiir sanatını kullandığı gibi, camilerde halka sohbetler düzenlemiş ve bu sohbetlerde Kur'an'dan ayetler okuyarak tefsirlerini yapmıştır. Biz, Mehmet Akif Ersoy'u bir şair olarak tanırız. Aslında o, aynı zamanda bir din bilim adamıdır. Çünkü o, şiirlerinde ayetlere yer verdiği gibi, milli mücadele yıllarında İstanbul'un Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye camileri, Balıkesir'in Zağanos Paşa camisi, Kastamonu'nun Nasrullah camisi ve başka pek çok camide verdiği vaazlarda, hep ayetlerle insanları eğitmeye, onlara birlik, beraberlik, sabır, azim ve irade ruhunu vermeye çalışmıştır. Kur'an, onun ruh dünyasının merkezini oluşturuyordu. Onun beyninde hep Kur'an vardı. Şu şiiri, onun dindar yapısını yansıtmaktadır:

Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı

Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı¹

Bu ifadelerin sahibi olan Mehmet Akif, toplumun realitesini Kur'an'ın ışığında incelemiş, hastalıklarını teşhis edip tedavi çârelerini Kur'an'da aramıştır. Onun tabii ilimleri tahsili, zekâsı, müşahede kabiliyeti, kendisine realist gözlem ve tahlil yapma imkânı sağlarken,

¹ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), yayına hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, altıncı kitap Asım, s. 378.

Kur'an onun şaşmaz mihengi, daha doğrusu rehberi olmuştur.² Kur'an'ın ana gayesi, insanları hidayete erdirmektir.³ Mehmet Akif Ersoy'un ana gayesi de insanları, Kur'an'ın hedeflediği hidayete ulaştırmak olmuştur.

Bu yazımızda, önce Mehmet Akif Ersoy'un hayatını özet halinde sunacak, sonra, onun vaaz ve irşat faaliyetlerinde Kur'an Tefsirinin yeri ve önemi ile ilgili bilgi vermeye çalışacağız. Vefatından bu yana hakkında en çok kitap ve makale yazılan şair ve mütefekkirlerden biridir. Biz de bu yazımızla, onun hakkında yazılanlara katılmak ve bir nebze katkıda bulunmak istiyoruz.

A – Mehmet Akif Ersoy

Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an'a yaklaşımı hakkında bilgi vermeden önce, kısaca da olsa onun hayatı hakkında bazı bilgileri vermek istiyoruz. O, 1873 yılının Aralık ayında, İstanbul'un Fatih ilçesinin Sarıgözel semtinde dünyaya gelmiş. Mehmet Akif'in annesi, Buhara asıllı Emine Şerife Hanım (1836–1926) ve babası, Arnavutluklu Mehmet Tahir Efendi'dir (1826–1888). Mehmet Tahir Efendi, bütün çocuklarına küçük yaştan itibaren dini bilgileri öğretir ve onları ibadete alıştırdı.

Mehmet Akif, dört yaşlarında iken mahalle mektebine, bugünün adıyla anasınıfına başlamış ve sırasıyla eğitimine devam etmiştir. O, daha talebeliğinde şiire ilgi duymuş. Mehmet Akif, yabancı dil derslerine olan merakından dolayı Arapça, Farsça ve Fransızca'yı öğrenmiş. Yüksek Baytar Mektebini birinci olarak bitiren Mehmet Akif, Umur-i Baytariye (baytarlık işleri) Müdüriyetinde memurluğa başlamış. Sosyal bir insan olan Mehmet Akif, dil ve edebiyata olan merakı nedeniyle çeşitli okullara öğretmenlik, Edebiyat fakültesi ile Dârülhilâfe Medresesi Darüfünun şubesinde Osmanlı Edebiyatı Profesörlüğü görevlerinde

² Suat Yıldırım, "Mehmet Akif'in Kur'an Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1988, sayı: 8, s. 1.

³ M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana konuları*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2005), s. 11.

bulunmuş. Manevi bir lider ve samimi bir Müslüman olan Mehmet Akif Ersoy, Burdur ve Biga milletvekilliğini de yapmış. Ayrıca onda Kur'an'a, Kur'an tefsirine, camilere karşı bir sevgi ve camilerde vazetme tutkusunun olduğunu da öğrenmekteyiz.⁴ Çeşitli kaynaklarda, onun Darülfünunda Osmanlı Edebiyatı müderrisliğinde bulunduğuna yer verilmekte⁵ ve ilk dersinde Muallim Naci (ö. 1310/1893)'nin meşhur "Tevhid" şiirini okuyarak bir ders boyu açıklayıp yazdırdığı haber verilmektedir.⁶

Mehmet Akif, hep şair olarak tanınır. Ama o, nesre de büyük önem verir, onun zor bir iş olduğunu söyler ve Kur'an'ın ifade tarzını buna örnek gösterirdi: "Bence güzel nesir yazmak, şiir yazmaktan daha da güçtür. Güzel nesir yazan edip, şairin fevkindedir." "Bence Kur'an'ın mucize olması, şiirden daha güzel bir musiki ahengine haiz olmasındandır."⁷ Mehmet Akif Ersoy, Milli mücadele yıllarında, Kastamonu'nun Nasrullah camiinde halka yönelik etkili bir konuşmada bulunmuş. O sırada yanında bulunanlardan biri, kendisine, elindeki kitabın ne olduğunu sormuş. O da, "Celâleyn Tefsiridir. Bunu daima yanımda taşır, Kur'an'ı okur gibi okurum. Şimdiye kadar bu kitabı 18 defa başından sonuna kadar okudum. Şimdi bu kitabı, 19'uncu defa okuyorum" diye cevap vermiş.⁸ Bu durum, Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an ve Kur'an tefsirine olan yakınlığını, ilgi ve alakasını ortaya koymaktadır. O, o zaman için imkânlar dâhilinde ulaşabildiği çeşitli tefsir kitaplarını okuyan ve onlardan yararlanan bir insandı.

1925 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinden ayrılan bir ödenekle Mehmet Akif Ersoy'a,

⁴ Bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006), sayı: 73, s. 5 vd; Ali Kaytancı, *Mehmet Akif İstiklal Marşımız ve Milli Ruh*, (Niğde: İnegöl Belediyesi, 2007), s. 19 vd.

⁵ Bkz. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), c. I, s. 276; Düzdağ, "Mehmet Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri", s. 6; Kaytancı, *Mehmet Akif*, s. 19 vd.

⁶ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), c. II, s. 989.

⁷ İsmail Hakkı Şengüler, *Mehmet Akif Külliyyatı*, (İstanbul 2000), c. X, s. 486.

⁸ Eşref Edip Fergan, *Mehmet Akif, Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, (İstanbul 1938), c. I, s. 674.

Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi görevi verilmiş. Mehmet Akif, önce bu görevi üstlenmek istememiş. Ancak Ahmed Hamdi Aksekili (ö. 1371/1951) ve Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), bu görev için kendisini zor ikna etmişler. Mehmet Akif, yıllarca uğraşarak Kur'an'ı Türkçeye tercüme etmiş. Fakat o, bu tercümenin Türkçe ibadet politikasına malzeme yapılmasından çekindiği için, bu endişe nedeniyle bütün ısrarlı taleplere rağmen tercüme teslim etmemiş ve mukavelenin feshedilmesini sağlayarak, aldığı parayı kurşunu kurşuna iade etmiştir. O günden bu güne, Mehmet Akif Ersoy'un yazdığı Kur'an tercümesi hakkında çok şey konuşulmuş ve yazılmış. Düccane Cündioğlu, bu tercüme hakkındaki bilgileri, belgelere dayanarak başından sonuna kadar "Bir Kur'an Şairi" adı eserinde açıklamıştır.⁹ Konu hakkında yazılan belgelere ve verilen bilgilere göre, Mehmet Akif Ersoy'un yazdığı bu Kur'an tercümesi, vasiyeti üzere bilahare yakılmıştır.¹⁰

Mehmet Akif, bu görevle meşgul olduğu süre için şöyle bir açıklamada bulunmuş: "Kur'an'ın Türkçe meali için yaptığım çalışmalar, bu dünya hayatında en üstün zevk ve huşu ile geçirdiğim anlar olmuştur. Bu esnada, psikolojik yönden çok etkilendiğimi hissettim. Kimseye bir şey veremedim. Fakat ben çok şey aldım. Duyduğum manevi feyiz, çok büyüktür."¹¹ Bu ifadeler, Mehmet Akif Ersoy'un mütevazılığını yansıtmakta ve onun, Kur'an ilimlerini öğrenerek ona uygun bir hayatı yaşama şevk ve isteğini dile getirmektedir. Bununla beraber, bazı nedenlerden dolayı söz konusu mealin yayımlanmasına rıza göstermemiştir.

Tarih boyunca mabetler, toplumlar için okulların yanında halk eğitiminde etkili kurumlar olarak kullanılmışlardır. Haliyle camilerin de bu konuda önemli rolleri vardır. Bunun bilincinde olan Mehmet Akif

⁹ Bkz. Düccane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, (İstanbul: Birun Kültür Sanat yayıncılık, 2000), s. 191 vd.

¹⁰ Şengüler, *Açıklamalı Mehmet Akif külliyyatı*, c. X, s. 228 vd. Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, s. 366.

¹¹ Fergan, *Mehmet Akif*, c. I, s. 109 vd.

Ersoy, camilerde halk kitleleriyle buluşmayı ve onları buralarda eğitip aydınlatmayı düşünmüş. Bu bağlamda, onun camiler hakkında söylediği pek çok sözü vardır. Konu ile ilgili bir ifadesi şöyledir: “Camiler, *efkâr-ı milleti tenvir için ne müsait yerlerdir* (Camiler, kamuoyunu aydınlatmak için ne elverişli yerlerdir).”¹² Mehmet Akif Ersoy, camilerde vazetmenin önemi hakkında da şöyle söylemiş: “*Üdebayı ulemadan merhum Ziya Paşa (ö. 1298/1880) demiş ki, “Bizde gayet mühim iki vazife vardır ki, bililtizam en ehliyetsiz ellere tevdi olunur: Biri nahiye müdürlüğü, diğeri çocuk lalalığı.” Biz, buna bir de vaizliği ilave etmek için hiç düşünmeye hacet görmüyoruz.*”¹³ Mehmet Akif Ersoy’un damadı da kendisi için şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “*Onun, hayatında yazdığı ve neşrettiği ilk şiir, “Kur’an’a Hitap”tı ve bu hitap, onun genç ruhundan semaya yükselen, sonra bütün ömrünce onun ruhuna sağanak sağanak feyiz yağdıran bir “rahmet” olmuştur.*”¹⁴ A. Cerrahoğlu, onun, şairliği ve dindarlığı birleştirdiğine dair şöyle bir açıklamada bulunmuştur: Divan şairlerini aradığımız zaman, duvarlarından şarap sızan bir meyhaneye yahut da gümüş kurnalı bir hamama gideriz. Hâlbuki Akif’i aradığımız zaman gideceğimiz yer, Fatih Camii’dir. Mehmet Akif, hiçbir zaman sarığın manevi – fikri atmosferinden sıyrılmadı ve hayatını seve seve şeriatın (İslâmi hayatın) savunmasına vakfetti.”¹⁵ Mithat Cemal’e göre Mehmet Akif, din adamı olduğu için Berlin’e gönderilmiştir.¹⁶

¹² Mehmet Akif Ersoy, *Kur’an’dan Ayetler Nesirler*, nşr. Ömer Rıza Doğrul, (İstanbul 1994), s. 279; İsmail Lütfi Çakan, *Dini Hitabet*, Marmara Üniversitesi (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), s. 44.

¹³ Ersoy, *Kur’andan Ayetler*, s. 70; Çakan, “Halk Eğitimi açısından Camiler ve Akif”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, sayı: 73, s. 149.

¹⁴ Ersoy, *Kur’andan Ayetler*, s. 4.

¹⁵ A. Cerrahoğlu, *Bir İslâm Reformatörü Mehmet Akif*, (İstanbul 1964), s. 1; Vehbi Vakkasoğlu, *İslâm Şairi Mehmet Akif*, (İstanbul ts,) s. 286; Çakan, *Dini Hitabet*, s. 83.

¹⁶ Mithat Cemal, *Mehmet Akif*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1997), s. 34. Çakan, *Dini Hitabet*, s. 83.

Mehmet Akif Ersoy, 27 Aralık 1936 yılında bir Pazar günü İstanbul'da hayata gözlerini yummuş ve Edirnekapı mezarlığında defnedilmiştir.¹⁷

B – Mehmet Akif Ersoy'un Tefsir Örnekleri

Mehmet Akif Ersoy, toplumu Kur'an ışığında aydınlatır, Kur'an'dan hareket ederek toplumu tüm yönleriyle iyileştirme yollarını arardı. O, bu gaye ile sosyal hayatla ilgili ayetlere ve onların tefsirine ağırlık verir, şiirlerinde, mensur yazılarında ve vaazlarında bunu anlatmaya çalışırdı. Mehmet Akif Kur'an'ı okuduğu zaman, onun kendisine hitap ettiğini kabul eder, kendini muhatap olarak düşünür, ona göre Kur'an'ın emir ve ilkelerini öğrenip yaşar ve halka anlatırdı. Böylece o, tefsir kitaplarında yazılı olan bilgileri toplayıp aktarmak isterdi; Kur'an ayetlerini, günün şartları dâhilinde insanlara bazı şeyleri verecek şekilde açıklamaya çalışırdı. Bu nedenle o, Kur'an ayetlerini tefsir ederken, şu hususlara dikkat ederdi:

1 – ilim ve tekniğe, tarihe, içtimai hayata temas eden bazı ayetler söz konusu edilerek, dirayet ve rivayet yönünden mütalaa etmek ve sair lisanlarca bu yolda yazılan tefsir eserlerinin önemli görülen yerleri tercüme etmek. Hangi ilmi vasıta ile olursa olsun, önce ayetten anlaşılan meali yazmak, ibare ve işaretinin, delalet ve iktizasının belîğ irşatlarına dayanarak, zaman ve zeminin icaplarına göre, genel İslami durumlar hakkında fikir ve mütalaalar yürütmek.

2 – Tefsir metotları ve bu sahada yazılan eserler, tefsir ilminin kısımları, tefsir tarihi, müfessirlerin hayatları ve tefsir usulleri hakkında inceleme yapmak.

3 – Zamanımızda, tefsirin önemi ihmal edildiği, tefsir bilgileri geri plana düştüğü için, bu alandaki bilgileri ön plana çıkarıp ihya etmeye çalışmak.¹⁸

¹⁷Kaytancı, *Mehmet Akif*, s. 42.

Bu anlayışla hareket eden Mehmet Akif Ersoy, bazen Kur'an'dan bir ayeti ele alır ve o ayetin anlamını şiir ile yorumlayıp bir nevi tefsir ederdi. Bu hususa birkaç örnek vermek istiyoruz:

1 – “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”¹⁹

Mehmet Akif, bu ayeti şiir halinde 40 mısra ile açıklayıp tefsir etmiştir. O, bu ayetin tefsirine şu mısralarla başlamıştır:

Olmaz ya... Tabii... Biri insan, biri hayvan!

Öyleyse, “cehalet” denilen yüz karasından

Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa millet.²⁰

Mehmet Akif Ersoy, burada insan ile hayvanın arasındaki farkın ilim olduğunu vurgulamış ve bilmeyen cahillerin bu hayvanlıktan kurtulmalarının gerektiğini açıklamıştır. Aksi takdirde bilenler, onlara hükmedecek, onarı çalıştıracak ve onlara yük taşıtacaklardır. O, bu ayetin tefsiri niteliğinde yazdığı şiirinin son mısrasında da, ilim ile ilgili başka bir ayetin anlamı ile noktayı koymuştur:

Allah'tan utanmak da olur ilm ile... Heyhat?”²¹

Bu mısra, “Allah'ın kullarından, ancak âlim olanları Allahtan (hakkıyla) korkarlar”²² anlamı istikametinde yazılmıştır ve Mehmet Akif, burada tefsir usulünde önemli bir yeri olan ayeti ayetle tefsir etme yoluna başvurmuştur. Bu şekilde ayetin ayetle, yani Kur'an'ın Kur'anla tefsir edilmesi, en sağlıklı ve en doğru tefsir şeklidir.²³ Allah tarafından başka ayetlerle açıklaması yapılan bir ayetin tefsir edilmesine gerek kalmamaktadır. Çünkü aynı konu hakkındaki ayetleri yan yana getirmek suretiyle yapılan tefsirde açıklamayı yapmış olan, Yüce Allah'ın bizzat kendisidir. Hiç şüphesiz, bir sözü açıklamaya en

¹⁸ Sebilü'r-Reşâd, I/183, 24 Şubat 1327, s. 5; Yıldırım, “Mehmet Akif'in Kur'an Anlayışı”, s. 3 vd.

¹⁹ ez-Zümer 39/9.

²⁰ Ersoy, *Safahat*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), yayına hazırlayan: Cemal Kurnaz ve diğerleri, s. 234.

²¹ Ersoy, *Safahat*, s. 235.

²² Fâtır 35/28.

²³ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), c. II, s. 175; Subhi es-Salih, *Mebâhisun fî Ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrut, 1972), s. 299.

salahiyetli kimse, yine o sözün ilk sahibidir.²⁴ Haliyle Kur'an, Allah'ın kendi sözüdür. Bir ayetin anlamı, Kur'an'ın başka bir yerinde daha geniş anlatılıyorsa, ondan daha iyi tefsir aramamak gerekir. Çünkü Allah'ın yaptığı açıklama ve verdiği haberler, hem ilmi hem de dini açıdan tartışma kabul etmez.

Bu ayeti şiir ile tefsir edip yorumlayan Mehmet Akif, şu açıklamalarıyla da ilmin önemini ve cehaletin kötülüğünü ortaya koymaya çalışmıştır: “Maarif, maarif! Bizim için başka çare yok. Eğer yaşamak istersek, her şeyden evvel maarife sarılmamızdır. Dünya da maarifle, din de maarifle, ahiret de maarifle. Hepsi, her şey maarifle kaim olur. Bizim dinin cehalete tahammülü yok, cahilin eline geçerse mahv olur.”²⁵

Mehmet Akif Ersoy, Ayetleri ele alıp şiirle tefsir ettiği gibi, şiir mısralarında ayetlerin anlamlarına da yer vermiştir. Bazen Mehmet Akif'in, şiir mısralarında ayetlerin metinlerine de yer verdiğini görmekteyiz. Örneğin:

Fakat bu beste-i lâhut nereden aksediyor,

Ki “Ellezî halak-al-mevte vel-hayâte...” diyor?²⁶

Burada şiir içinde yer verilen ayetin meali şöyledir: “O, ölümü ve hayatı yarattı.”²⁷

2 – “Ey oğullarım! Gidiniz de Yusuf'la kardeşini araştırınız. Hem sakın Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zira kâfirlere başkası Allah'ın inayetinden ümidini kesmez.”²⁸

Mehmet Akif Ersoy, Safahat'ın bir yerinde bu ayete yer vermiş ve onu 42 mısralık bir şiir ile yorumlamıştır. O, bu ayetin tefsirine şu çarpıcı ifadelerle başlamıştır:

Atiyi karanlık görerek azmi bırakmak...

²⁴ Mevlüt Güngör, *Cassas ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı*, (Ankara: Elif Matbaası, 1989), s. 68.

²⁵ Yıldırım, “Mehmet Akif'in Kur'an Anlayışı”, s. 16.

²⁶ Ersoy, *Safahat*, s. 74.

²⁷ el-Mülk 67/2.

²⁸ Yusuf 12/87.

Alçak bir ölüm varsa, eminim, budur ancak.²⁹

Mehmet Akif, bu ayetin tefsiri ile ilgili şiirine, şu mısra ile son vermiştir:

Ey millet-i merhume, sakın ye'se kapılma.³⁰

Ayrıca Mehmet Akif Ersoy, "Sebilü'r-Reşâd" dergisinde yayınlanan makalelerinde üç ayrı yerde bu ayetin mealine yer vermiştir.³¹

3 - "Ey inananlar! Allah'tan nasıl korkmak lazımsa, öyle korkunuz!"³²

Mehmet Akif, 40 mısra ile yorumladığı bu ayet hakkındaki şiire şöyle başlamıştır:

Ne irfandır veren ahlaka yükseklik, ne vicdandır;

Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.³³

Mehmet Akif Ersoy, "Sebilü'r-Reşâd" dergisinde yayınlanan makalelerinde iki yerde bu ayetin mealine yer vermiştir. Bir yerde bu ayeti şöyle tercüme etmiştir: "Ey iman etmiş olan insanlar! Allah'tan nasıl korkmak lazım ise öylece korkunuz!"³⁴ Başka bir yerde ise, aynı ayeti şöyle tercüme etmiştir: "Ey Müslümanlar! Allah'tan nasıl korkmak icab ederse öylece korkunuz!"³⁵

Bu ve benzeri örneklerde görüldüğü gibi Mehmet Akif Ersoy, pek çok şiirinin başında bir ayete yer vermiş ve şiiri o ayetin anlam, yorum ve tefsirine göre yazmıştır. Zaman zaman camilerde yaptığı vaaz ve nasihatlerde de aynı şekilde ayetleri şiir ile halka anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca camilerde halka yönelik olarak yaptığı konuşmalarında, daha çok ayetleri ele alarak yorumlayıp tefsir etmiştir. Onun tefsir niteliğindeki bu vaazlarından bazı örnekler şöyledir:

²⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 230.

³⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 231.

³¹ Sebilü'r-Reşâd, X/237, 14 Mart 1329, s. 37; XVIII/458, 12 Şubat 1336, s. 184; XVIII/467, 3 Şubat 1337, s. 293.

³² Alu İmrân 3/102.

³³ Ersoy, *Safahat*, s. 310.

³⁴ Sebilü'r-Reşâd, XII/309, 20 Ağustos 1330, s. 389.

³⁵ Sebilü'r-Reşâd, XVIII/458, 12 Şubat 1336, s. 186.

1 – “Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.”³⁶

Mehmet Akif Ersoy, 6 Şubat 1920 Cuma günü, Balıkesir'in Zağanos Paşa Camisinde Cuma namazından önce, bu ayeti okuyup izah etmek suretiyle halka hitap etmiş, vaaz ve nasihatte bulunmuştur. O, bu ayetin tefsiri ile ilgili açıklamalarda bulunmadan önce, konu ile ilgili duygularını 21 beyitlik bir şiir ile dile getirmiştir. O, bu şiirine şöyle başlamıştır:

Cihan alt üst olurken seyre baktın, öyle durdun da,

Bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda!³⁷

Mehmet Akif, bu şiirine cemaatin duygularını kamçılıyarak başlamış, onların silkelenmeleri için bu ifadelere yer vermiş ve gün için, Müslümanların içinde buldukları acı durumu dile getirmeye çalışmıştır. O, şiirinin ortalarında da birliğin önemini ve birlikten ayrılmanın zararlarını şu ifadelerle anlatmıştır:

Şu vahdet tarumar olsun diyip saldırma İslâm'a;

Uzaklaşsan da imandan, cemaatten uzaklaşma!

İşit, bir hükmü katî var ki istinafa yok meydan:

“Cemaatten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allahtan.”³⁸

Burada yer verdiğimiz son beyitte, cemaatten yani birlikten uzaklaşmanın, Allah'tan uzaklaşmak olduğu ve bunun da kati bir hüküm olduğu ifade edilmektedir. Mehmet Akif, bunu Kur'an ve sünnetten aldığı duygularla dile getirmiştir. Tefsiri üzerinde durduğumuz ayetin anlamından bu mana anlaşıldığı gibi, başka

³⁶ Alu İmran 3/103.

³⁷ Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, s. 156.

³⁸ Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, s. 157.

nakillerden de aynı şey anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Muhammed "Allah'ın eli, cemaatin üzerindedir"³⁹ diyerek, insanları birliği sağlamaları konusunda uyarmıştır. Mehmet Akif, bu şiirinin bir yerinde Müslümanların diğer milletlerin kendi davalarında sağladıkları birlikten ibret almalarını istemiştir:

Nasıl yekpare milletler var etrafında bir seyret,
Nasıl tevhidi ahenk eyliyorlar, bak da al ibret.⁴⁰

Mehmet Akif, yine bu şiirinin sonlarına doğru, birliği kaybedip başkalarının egemenliği altında ezilmenin verdiği acı ve ızdırabı dile getirirken, insanın şerefli bir şekilde ölmesinin, bundan daha güzel ve daha büyük bir saadet olduğunu vurgulamıştır:

Zimamın hangi ellerdeyse artık onlarınsın sen;
Behimî bir tahammül varlığından en büyük hissen!
Ezilmek, inlemek, yatmak, sürünmek var ki adettir;
Ölüm dünyada mahkûmine en son bir saadettir.⁴¹

Mehmet Akif Ersoy, bu şiirinin son beytinde ise, Müslümanların, Allah'ın tüm insanlar için sağlanmasını istediği hak ve hürriyet için çalışmalarının ve bu noktada birliği sağlamalarının gerektiğini hatırlatarak şiirini noktalamıştır:

Bu hürriyet, bu hak bizden bugün ahengi sa'y ister;
Değil üç dört alından, hep alınlardan boşalsın ter.⁴²

Mehmet Akif Ersoy, birlik mesajı veren ayetin tefsirini önce bu şekilde şiir halinde anlattıktan sonra, onu yorumlayarak konuyu açıklamaya geçmiştir. O, bu konuyu açılmaya başlarken, önce, dünya milletlerinin ilerlediğini, bunun yanında Müslümanların hem din hem dünya işlerinde geri kaldıklarına dikkat çekmiş ve dünya hayatında hak denilen mefhumun, herkes için vazgeçilmez olduğunu vurgulamıştır: "Hayat, herkesin hakkıdır. Evet, Allah'ın bütün yarattıkları, hayat hakkına maliktir. O halde Allah'ın

³⁹ Muhammed Abdurrauf el-Menâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*, (Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed, 1938), c. VI, s. 459, hadis no: 10004.

⁴⁰ Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, s. 157.

⁴¹ Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, s. 157.

⁴² Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, s. 157.

diğer mahlûkları arasında biz de yaşamakta haklıyız. Lâkin bilirsiniz ki, haklı olmak başka, haklı çıkmak yine başkadır! Herhangi hak olursa olsun ihkak olunmadıkça (hak olarak yaşatılmadıkça), sahibine hiçbir menfaat temin etmez.”⁴³ Mehmet Akif, bu hakkı elde etmek ve dünya milletleri arasında geri kalmışlıktan kurtularak ileri bir düzeye gelmek için şöyle devam etmiştir:

“İşte şimdi biz derdimizin başını bulduk. Başkaları, zarureti görünce birleşmişler. Biz ise, o zarureti görmediğimiz için bu birliği vücuda getirmemişiz yahut gördüğümüz halde birliği temin etmek cihetine yanaşmamışız. Bu günkü hayatın, maişetin, bugünkü ihtiyaçların aldığı tarz itibariyle bir insan tek başına bir iş göremiyor. Bütün işler şirketler, cemiyetler, milletler tarafından meydana getiriliyor. Ne fabrikalar, ne demir yolları, ne vapurlar, ne limanlar, ne hastaneler, ne camiler, ne mektepler, ne ticaretler, ne de din ve vatani müdafaa edecek toplar, tüfekler, cephaneler, kısacası hiçbir şey, ferdin sayı (gayreti) ile yani tek başına çalışmakla kabil olamıyor.” “Mademki tek başına sarf olunan mesainin kıymeti yoktur. Biz de aramızda vahdeti temin ederek topluca çalışmaya koyulmalıyız.”⁴⁴

Geçmişe esefle bakmanın fayda vermeyeceğini söyleyen Mehmet Akif, “Biz sığırlarımızı, beygirlerimizi nasıl kullanıyorsak onlar da bizi öyle kullanırlar” diyerek, Müslümanların birliği sağlamadıkları takdirde, hayat haklarını bile kaybedeceklerini ve başkaları tarafından hayvanlar gibi kullanılacaklarını anlatmıştır. Bununla beraber o, “Acaba biz Müslümanlar niçin bu hale düştük? Bunun illetini ben şöyle görüyorum: Doğduğumuz günden itibaren babalarımız, analarımız, hocalarımız, siyasilerimiz, ediplerimiz, şairlerimiz, yazarlarımız bize istikbal için ümit verecek bir şey söylemediler” demiş ve geçmişten gelen bir hataya işaret etmiştir. Ardından da bu hatanın, Müslümanların sınırlarını uyuşturduğunu ve onların ruhlarında Kur'an'ın şiddetle reddettiği azimsizlik ile ümitsizliği yerleştiğini anlatmıştır. Mehmet Akif, açıklamalarının bu noktasında, Kur'an'dan ayetler⁴⁵ okuyarak,

⁴³ Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, s. 158.

⁴⁴ Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, s. 159.

⁴⁵ Yusuf 12/87; el-Hicr 15/56.

ye'se (ümitsizliğe) düşmenin şirk, haram ve küfür olduğunu haykırarak ilan etmiştir.⁴⁶

Bunun ardından Mehmet Akif, el-Ankebût suresi 69'uncu ayeti okuyarak ihlâsla Allah yolunda mücadele etmenin ve bu yolda birliği sağlamanın önemi üzerinde durmuştur. O, ani olan her şeyin geçici, yalnız Allah'ın baki olduğunu, Müslümanların ona sarılarak, ona dayanarak, onun yolunda birlik halinde hareket ettikleri dönemlerde, çok büyük başarıları elde ettiklerini söylemiştir. Mehmet Akif, bunları anlattıktan sonra Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zamanında meydana gelen bir olayı örnek olarak verip açıklamıştır. Bazı Yahudiler, Medine'de, Mekke'den gelen muhacirlerin arasına fitne sokmaya çalışmışlar. Onlar da oyuna gelerek nerdeyse birbirleriyle kavgaya tutuşacak hale gelmişler. Hz. Muhammed (s.a.v.), etkili bir konuşma yaparak onları teskin etmiş ve böylece büyük bir kavgayı önlemiş. Bunun üzerine bazı ayetler⁴⁷ nazil olmuştur. Bu ayetlerde, İslâm düşmanlarının oyununa gelmemenin, her türlü fitne, fesat ve tefrika gibi kötülüklerden korunmanın, Kur'an ilke ve prensiplerinde birliği sağlamanın önemi anlatılmaktadır. Mehmet Akif, bu ayetleri açıkladıktan sonra, "Fırkacılık, komitacılık... Bunlar artık susmalı." "Fırkacılık, menfaatçilik, komitacılık, gibi hislerden külliyen Müberra olduğuna yakındakilere uzaktakilere tam manası ile kanaat gelmelidir" diyerek, Kur'an ölçülerinin dışında kalan her şeyi reddetmiş ve ancak Kur'an'da birliği sağlamanın insanlara yarar sağlayabileceğini ifade etmiştir.⁴⁸ Mehmet Akif, sonuçta, "Bu hususta hiçbir fert, kenara çekilerek seyirci kalamaz"⁴⁹ diyerek, her kişinin bu istikamette çalışmasının gerektiğini vurgulamıştır.

Mehmet Akif Ersoy, Sebilü'r-Reşâd ve Sırat-ı Müstakim dergilerinde halka yönelik olarak yazdığı makalelerinde de çeşitli

⁴⁶ Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, s. 160, 161.

⁴⁷ Alu İmrân 3/100, 101, 102.

⁴⁸ Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, s. 162 - 166.

⁴⁹ Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, s. 166.

ayetlere yer verip onlarla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. O, bu dergilerde yazdığı birkaç makalede burada anlamı üzerinde durduğumuz ayetle ilgi özlü açıklamalara yer vermiştir. Onun bu makalelerde yer alan açıklamalarından bazı cümleler şöyledir:

“Hepiniz birden habl-i ilâhi'ye; dine sarılınız yani ahkâm-ı Kur'âniyyeden ayrılmayınız. Sakın tefrikaya düşmeyiniz; sonra mahvolursunuz.”⁵⁰

“Ey müminler! Hepiniz, Allah'ın habl-ı metnine (sağlam ipine), din-i celil-i İslâm'a elbirliği ile sarılınız. Allah'ın ve Resulünün emirlerine itaat, nehiyelerinden ictinab ediniz (kaçınınız/korununuz). Hiçbir zaman ayrılmayınız. Kalpleriniz, ruhlarınız daima sımsıkı birbirinize bağlı olsun!”⁵¹

Mehmet Akif Ersoy, Bu dergilerde yayınladığı makalelerinde, sosyal hayattaki olaylarla ilgili olan bu tür ayetlere ve bu ayetlerle ilgili açıklamalara yer vermiştir. O, böylece halkı hem sözlü hem yazılı tebliğleri ile irşat etmeye çalışmıştır.

2 – “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi emreder. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”⁵²

Bu ayette anlatılan emaneti ehline verme ve insanlar arasında adaletle hükmetme konuları, çok ciddi ve son derece önemli olan iki husustur. Aslında bu iki mesele, biri diğerinden ayrılmayacak derecede birbirleri ile irtibatlıdır. Aynı zamanda bu mesajlar, daha çok egemen olan yöneticilere yöneliktir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (ö. 40/661), bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak şöyle söylemiş: “İmamın (idare makamında olan yöneticinin), Allah'ın indirdiği ile hükmetmesi ve

⁵⁰ Sebilü'r-Reşâd, IX/230, 24 Kânûn-i Sâni 1328, s. 373. Mehmet Akif Ersoy'un, bu ayet hakkındaki diğer bazı yorumları, bu derginin başka sayılarında da bulunmaktadır. Bkz. Sebilü'r-Reşâd, IX/212, 12 Eylül 1328, s. 62; XI/286, 20 Şubat 1329, s. 409; XVIII/458, 12 Şubat 1336, s. 186.

⁵¹ Sırât-ı Müstakim, V/116, Teşrin-i Sâni 1326, s. 205.

⁵² en-Nisa 4/58.

emaneti ehline vermesi gerekir. İmam böyle hareket ettiği zaman, idare ettiği insanların da onu dinlemeleri ve emirlerine riayet etmeleri icap eder.”⁵³

Hz. Ali'nin, bu ayetin yöneticilere yönelik olduğunu söylemesi, bu ayetin nüzul sebebine dayanmaktadır. İlmî kaynaklarda, bu ayetin nüzul sebebi hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: Mekke'nin fethi günü, Hz. Muhammed (s.a.v.) Mekke'ye girdiği zaman, Kâbe'nin anahtarını yanında taşıyan Osman b. Talha b. Abduddar, Kâbe'nin kapısını kilitlemiş ve anahtarı Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vermek istememişti. Daha sonra da, “Resulullah (s.a.v.) olduğunu bilseydim, menetmezdim,” demiştir. Hz. Ali, derhal Osman'ı tutarak kolunu bükmüş ve anahtarı ondan alarak Kâbe'nin kapısını açmıştı. Hz. Muhammed (s.a.v.) içeriye girip iki rekât namaz kılarak çıktığı zaman, amcası Hz. Abbas, anahtarın kendisine verilmesini, daha önce yapmakta olduğu zezem suyunu dağıtma ile Kâbe'nin anahtarını taşıma görevlerinin kendisinde toplanmasını istemiş. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuş. Ardından Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali'ye anahtarı Osman'a iade etmesini ve kendisinden özür dilemesini emretmiş. Hz. Ali de anahtarı götürüp kendisinden özür dileyince Osman, “Zorlayıp eziyet ettin, sonra da gelip tamire çalışıyorsun” demiş. Hz. Ali de ona, “Allah senin hakkında ayet indirdi” demiş ve bu ayeti okumuş. Kur'an'ın sunduğu adalet ilkeleri karşısında hayranlık duyan Talha'nın oğlu Osman, şahadet kelimesini okuyarak Müslüman olmuş. Bu ayetin nüzulü ile miftahdarlığın (Kâbe'nin anahtarını taşıma görevi) ebedi olarak Osman evladında kalması, vahye dayandı ve onun emrinin gereği olarak kabul edildi. Bir müddet sonra Osman, anahtarı kardeşi Şeybe'ye vermiş ve Mekke'den ayrılmış. Bu gün dahi Kâbe'nin anahtarı, Şeybe'nin torunlarında bulunmaktadır.⁵⁴

⁵³ Tirmizi, Ahkâm, 4; et-Taberi, *Camii'l-Beyân*, V, 200.

⁵⁴ Abdulfettah el-Kâdi, *Esbabü'n-Nuzul*, (Beyrut: Dâru'l-Mushaf, ts.) s. 71; Muhammed Hamdi Yazır *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), c. II, s. 1372 vd.

Mehmet Akif Ersoy, bu ayetin tefsirinde nüzul sebebi olan bu olaya yer vermiş ve kaynak olarak da müfessir ez-Zemahşerî (ö. 538/1143)'yi göstermiştir. Ardından da, “Bazılarına göre de hitap, vazifelerini hakkiyle eda etmedikleri halde iş başında bulunanlara aittir” diye devam etmiştir.⁵⁵ Bilindiği gibi ayetin nazil olmasının sebebinin hususi olası, manasının umumi olmasına engel değildir. “Nüzul sebebinin hususi olması, hükmün umumi olmasına engel değildir” ilkesinin, tefsir usulünde önemli bir yeri vardır. Tabii müfessirlerden olan Sait b. Cübeyr (ö. 95/713), “Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, kâfirlerin ta kendileridir”⁵⁶ mealindeki ayeti izah ederken, şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Bazıları, bu ayetin İsrailoğulları hakkında nazil olduğunu ve bizi ilgilendirmediğini sanıyorlar. Hâlbuki ayetin öncesini ve sonrasını okuyunca, ayetin bizim hakkımızda da nazil olduğunu ve umuma hitap ettiğini anlarız.”⁵⁷ Buna göre Mehmet Akif Ersoy'un anlamı üzerinde durduğu bu ayetin böyle bir olay üzerine nazil olmuş olması, bu ayetteki adalet ve emanet kavramlarının manasını sınırlandırmaz. Adalet ve emanet, insan haklarının ve sosyal adaletin temel esasları konumundadır. Kur'an'ın başka bir yerinde adalet hakkında şöyle buyrulmaktadır:

*“Rabb'inin kelimesi, doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁵⁸

Bu ayette geçen “Rabb'inin kelimesi” hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Âlimler bunu, Allah'ın hükümleri, emir ve yasakları, delilleri⁵⁹ va'dı⁶⁰ ve benzeri anlamlarda yorumlamışlardır. Ancak

⁵⁵ Ersoy, Kur'an-ı Kerim'den Ayetler (Meal – Tefsir) Mev'izeler (Vaaz'lar), (Ankara. Sevinç Matbaası, 1968), derleyen ve yayınlayan: Suat Zühtü Özalp, s. 43. (ez-Zemahşerî'nin nakli için bkz. Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzil*, (Kahire: Daru'l-Mushaf, 1977), thk. Muhammed Mursi Amr, c. I, s. 252).

⁵⁶ el-Mâide 5/44.

⁵⁷ Celaluddin Abdurrahman es-Suyûti, *ed-Durru'l-Mansûr fi't-Tefsiri bi'l-Me'sûr*, (Beyrut: Muhammed Emin Remc ve Şurekâuhu, ts.), c. III, s. 88 vd.

⁵⁸ el-En'am 6/115.

⁵⁹ el-Maverdi, *en-Nuketü ve'l-Uyunu*, c. II, s. 160.

çoğunluğun dediği gibi bunun Kur'an olarak değerlendirilmesi,⁶¹ ayetin anlamına daha uygun düşmektedir. Çünkü Kur'an, Allah'ın va'dını, delillerini, hükümlerini, emir ve yasaklarını kapsadığı için, bütün bu anlam ve yorumlara şamil bulunmaktadır. Yüce Allah bu ayette bütün bu kavramların, adalet ve doğruluk bakımından mükemmel olduklarını haber vermektedir.

Mehmet Akif Ersoy, söz konusu ayetin tefsir ve açıklamalarında "emanet" ve "adl" kavramlarının izahı üzerine de durmuştur. O, "emanet" kelimesi için özet olarak "Hak, vedia, vazife, hiç kimsenin hakkını zayi etmemek, her ferde ehliyetine göre vazife tayin eylemek ve işleri erbabının eline vermek" demiştir. Mehmet Akif, "Adalet" kelimesinin, bütün faziletleri ve bütün güzellikleri bünyesinde toplayan bir kavram olduğunu kaydetmiş ve ondan sonra da şu ifadelere yer vermektedir:

"Hiçbir zaman hatırdan çıkmamalıdır ki, işleri ehline vermeyen, bütün muamelatında adalet ilkeleri ile hareket etmeyen milletler için yaşama ihtimali yoktur. (Memleket kılıç ile alınır; lakin adalet ile muhafaza olunur) sözünü Timurlenk gibi bir cihangirin ağzından işitmek, ne büyük ibrettir!" "Biz, bunu itiraf ederiz. Şu kadar var ki, çöküp giden nice nice milletler, hep bu gibi basit hakikatlerin ihmali yüzünden helak olmuşlardır."⁶²

Mehmet Akif Ersoy, bu ifadeleri ile günümüz sosyal hayata yönelik çok anlamlı mesajları vermiş ve insanları, özellikle de idarecileri, ciddi bir şekilde uyarmıştır. Nitekim o, anlam ve tefsiri üzerinde durduğu bu ayetin mealine, "Sebilü'r-Reşâd" dergisinde yayınlanan makalelerinde iki defa yer vermiştir. Bu makalelerinin birinde bu ayeti şöyle tercüme etmiştir: "*Bilmiş olunuz ki: Allah, emanetleri ehline vermenizi, bir de insanların beyninde (arasında) hükmederken adl ile*

⁶⁰ Muhammed Esed, *Kur'an mesajı*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), c. I, s. 250.

⁶¹ el-Kurtubi *el-Cami*, c. VII, s. 47.

⁶² Ersoy, *Meal – Tefsir*, s. 43, 44.

hükmetmenizi size emrediyor. Allah'ın size verdiği şu nasihat ne güzel bir nasihattir! Şüphemiz olmasın ki Allah hem işitir, hem görür."⁶³ İkinci makalede ise, bu ayeti şöyle tercüme etmiştir: "*Bilmiş olunuz ki, Allah, sizlere bütün vazifeleri erbabına vermekle ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletten ayrılmamakla emrediyor.*"⁶⁴ Mehmet Akif, bu ayeti ikinci defa tercüme ederken, ayetin manasını daha netleştirmiş, amir ve yöneticilerin dikkat etmeleri gereken hususu belirgin hale getirmiştir. Buna göre Müslüman idareci, Kur'an'ı ölçü olarak alır ve Mehmet Akif'in anlamı üzerinde durduğu bu ayette belirtildiği gibi, görevi hak eden, o göreve ehil olan kişileri görev başına getirmelidir. Herhangi bir kişiyi, hak etmediği veya o görev için daha ehil insanlar bulunduğu halde görevlendiren idareci, Kur'an'a muhalefet etmiş olur. Bu tür tavırlarıyla Kur'an'a muhalefet eden, dolayısıyla Allah'a karşı çıkan, O'nun emirlerini yerine getirmeyen idarecilerin, idare ettikleri topluma huzur ve saadet temin etmeleri mümkün değildir.

3 – "*Müminler, ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.*"⁶⁵

Mehmet Akif Ersoy, bu ayetin tefsirini yaparken, yine müfessir ez-Zemahşeri'den yararlanmış ve onun ayet hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: "(Beyne ihvetikum) kardeşlerinizin arası yahut (Beyne ihvanikum) arkadaşlarınızın arası suretinde kıraatler olmakla beraber, kelime tensiye (iki kişi) sigası ile de olsa, yine de meramı anlatma bakımından yeterli bulunmaktadır. Zira aralarında dargınlık ve küskünlük meydana gelen kişiler, en aşağı iki kişi olur. Azlığı

⁶³ Sebilü'r-Reşâd, VIII/204, 19 Temmuz 1328, s. 413.

⁶⁴ Sebilü'r-Reşâd, XVIII/465, 3 Kânûn-i Evvel 1336, s. 270. Mehmet Akif Ersoy, Sebilü'r-Reşâd dergisinde çeşitli makaleleri yazdığı gibi, zaman zaman başka dillerde yayınlanan yazıları tercüme ederek de bu dergide yayınlayıp okuyucuların istifadesine sunmuştur. Örneğin o, Şibli Numani'nin, Corci Zeydan'ın "İslâm Medeniyeti Tarihi" adlı eserine karşı yazmış olduğu bir tenkit yazısını da tercüme ederek yayınlamıştır. Seri halinde yazılan bu yazı, Mehmet Azimli tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır. (Bkz. Mehmet Azimli, "Corci Zeydan'ın "İslâm Medeniyeti Tarihi" Adlı Eserine Kaşı Yazılmış Bir Tenkit Yazısı", İstem, (Konya, 2005), yıl: 3, sayı:5, s. 223 vd.)

⁶⁵ el-Hucurât 49/10.

barıştırmak lazım olunca, çokluğun arasını bulmak, elbette daha ziyade lazımdır. Çünkü iki adamın bozuşması yüzünden meydana gelecek fenalık, hiçbir zaman cemaatin yekdiğerine darılmasından meydan alacak fesada benzemez. Ayrıca bazı âlimler, (Ehaveyn – İki kardeş) kelimesinde Evs ve Hazrec kabilelerinin kast edildiğini kabul etmektedirler.”⁶⁶

Mehmet Akif, hakiki Müslümanların birbirine kardeş gözü ile baktıklarını, bu manevi bağın olmadığı yerde, Müslümanlığın kuru bir unvandan ibaret olduğunu anlatmıştır. O, bu ayet hakkındaki yorumlarında, İslâm dininin hemen hemen bütün hükümlerinin birliği ve kardeşliği güçlendirmeye yönelik olduğunu açıklamış ve namaz, oruç, zekât, hac, aynı kibleye yönelme gibi tüm ibadetlerin, Müslümanların birliğinde birer vasıta olduklarına dikkati çekmiştir. Mehmet Akif, bu açıklamaların ardından, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bu konu ile ilgili iki hadisine yer vermiştir: “Müslümanların haline aldırmayan, Müslüman değildir.”⁶⁷ O, bu hadise yer verdikten sonra şöyle çarpıcı bir ifadeye yer vermiştir: “Şu hadisi şerife göre, hakiki Müslümanların miktarını anlayabilmek için, nüfusu hazıradan ne dehşetli bir yekûn indirmek lazım gelecek!” Mehmet Akif, Müslüman olarak bizlerin, “Hiçbir Müslüman'ın vücuduna bir diken batmaz ki onun acısını kendimde duymuş olmayayım”⁶⁸ diyen bir peygamberin ümmeti olduğumuzu ve bunu hiçbir zaman unutmamızın gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁹

Mehmet Akif Ersoy'un bu ayet ile ilgili açıklamalarına yer verdikten sonra, konu ile ilgili bazı ilavelerde bulunmak istiyoruz. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, “Sizden biri, kendi şahsı için istediğini kardeşi

⁶⁶ Ersoy, *Meal – Tefsir*, s. 81.

⁶⁷ Ersoy, *Meal – Tefsir*, s. 81.

⁶⁸ Ersoy, *Meal – Tefsir*, s.81.

⁶⁹ Ersoy, *Meal – Tefsir*, s. 80, 81.

için istemedikçe, hakiki manada iman etmiş olamaz,”⁷⁰ anlamındaki hadisi, müminlerin birbirlerine nasıl davranmalarının gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Âlimlerin bir kısmı, bu hadisteki kardeş kelimesini, Müslüman kardeş olarak yorumlamışlar. Diğer bazı âlimler ise, bütün insanların Âdem ile Havva'nın çocukları olduğunu, dolayısıyla bu hadiste söz konusu olan kardeş kelimesinin, insan olarak kardeş anlamına geldiğini ve tüm insanları kapsadığını söylemişler.⁷¹ Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.), bu hadiste kardeş derken, bu kardeşlik kavramını “Müslüman” veya “mümin” kardeş diye sınırlandırmamıştır. Bu hadiste söz konusu olan “iman” kavramı, “emn”, “emân”, “emniyet” ve “emânet” gibi kavramlarla aynı kökten gelmektedir ve bu kavramlar, birbirine yakın manaları ifade etmektedirler.⁷² Bu kavramların, genel olarak ifade ettiği emniyet ve güvenin insanlar arasında meydana gelebilmesi, bu hadiste ifade edildiği gibi her insanın, kendine arzu ettiği şeyleri diğer bütün insanlara istemesi ve kendisi için istemediği şeyleri de hiç kimse için istememesi ile gerçekleşebilir. Arzu edilen bu güvenin, insanlar arasında meydana gelmesinin daha güzel, açık ve net bir yolu yoktur. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hadiste, insanda kâmil bir imanın meydana gelmesini, bu şekilde insan haklarına riayet etmeye bağladığı gibi, İslam'ı da buna bağlamıştır: “Kendi nefsin için arzu ettiğin şeyleri, insanlar için istemedikçe, Müslüman olamazsın!”⁷³ Bu hadiste bildirildiğine göre, herhangi bir kişinin Müslüman olması, o kişinin kendi şahsı için arzu ettiği her türlü güzellikleri ve kendisine tanınmasını istediği tabii hakları, diğer bütün insanlar için de arzu etmesi ve tanınmasıyla mümkün olabilir. Görüldüğü gibi bu hadiste,

⁷⁰ Müslim, İman, 71, 72; Buhari, İman, 7; Tirmizi, Kıyame, 59; Nesai, İman, 19,33; İbn Mace, Mukaddime, 9;

Darimi, Rikak, 29; İbn Hanbel, III, 176, 177.

⁷¹ Muhammed b. Allan, Delilu'l-Falihin, (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), c. II, s. 23.

⁷² Halil b. Ahmed el-Ferahidî, “emine”, *Kitabu'l-Ayn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâi'l-arabi, ts.) s. 40; Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, “emine”, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), c. XIII, s. 21 vd.

⁷³ Tirmizi, Zühd, 2; İbn Mace, Zühd, 24; İbn Hanbel, II, 310; III, 473; IV, 70, 77.

bütün insanların hakkı, refahı, mutluluğu ve her türlü güzelliği gündeme getirilmiştir.

Bu iki hadisin manası istikametinde, bu konuda şöyle bir kanaati belirtmemiz mümkündür: Bir kişi, kendi dini inancına, genel olarak fikir ve düşüncesine, diline, kültürüne, malına, canına, namusuna, kısacası her türlü maddi ve manevi değerlerine tanıdığı hak, hukuk ve hürriyeti, eşit ölçüde bütün insanlara tanımadıkça, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in tanımladığı ima ve İslam'a gerçek anlamda sahip olamaz. İman ve İslam, kendimiz için arzu ettiğimiz her türlü hak hukuk ve güzellikleri, diğer bütün insanlar için arzu etmemizle meydana gelebilir. Bu hadislerden anlaşıldığı kadarıyla, imanın da İslam'ın da ilk şartı, bu şekilde insan haklarına riayet etme şeklinde yorumlanabilir. Zaten iman ile İslam'ın kelime olarak ifade ettiği emniyet, barış ve güven de, ancak bu şekilde insanlar arasında meydana gelebilir. "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi, bu şekilde sağlanabilir. İncil'de de, bu anlamı ifade eden cümleler vardır: "Sana yapılmasını istemediğin şeyi, sen de başkalarına yapma."⁷⁴ Yine İncil'deki, "Nas'ın size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara karşı öyle davranın! İşte budur şeriatın ve nebilerin tebliğinin özü"⁷⁵ ifadesi, aynı manayı ortaya koymaktadır. Yunus Emre de, yukarıda manaları üzerinde durduğumuz hadislerin ışığında insan haklarını şiir halinde şöyle dile getirmiştir:

Kendine ne sanırsan,
Ayruga da onu san!
Dört Kitabın manası,
Budur eğer var ise!⁷⁶

Mehmet Akif Ersoy da, halka yönelik sohbetlerde başta yer verdiğimiz ayeti, konu ile ilgili hadisleri de okuyarak izah etmiş ve konunun sosyal hayattaki önemi üzerinde durmuştur. Mehmet Akif,

⁷⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, (İstanbul, 2001), çevr. Semih Lim, s. 97.

⁷⁵ Kitab-ı Mukaddes, Matthaüs İncili, VII,12; Hüseyin Hatemi, *İslam'da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramı, Doğu ve Batı'da İnsan Hakları*, (Ankara, 1996), s. 8.

⁷⁶ Hatemi, *İnsan Hakları*, s. 6.

Sebilü'r-Reşâd dergisinde yayınladığı çeşitli makalelerinde de bu ayete yer verip yorumlamıştır.⁷⁷

4 – *“Ey inananlar! Şüphesiz Allah, hakkıyla bilen ve hakkıyla haberdar olanıdır.”*⁷⁸

Mehmet Akif Ersoy, bu ayetin tefsiri hakkında özet olarak şu bilgilere yer vermiştir: Rivayet edildiğine göre Müslümanlar arasında takva sahibi zenci bir Müslüman hastalanınca, Hz. Muhammed (s.a.v.) iki defa kendisini ziyaret eder ve vefat ettiğinde de onu yıkayıp defneder. Müslümanlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zenci bir köleyi ziyaret etmesini ve vefatında da bu derece kendisine yakınlık göstermesini büyük bir olay olarak değerlendirirler. Bunun üzerine bu ayet nazil olur. Bu ayette anlatılan erkek ile kadından gaye, Âdem (a.s.) ve Hava'dır. İnsanların boy ve kabilelere ayrılmaları, neseplerin karışmaması ve insanların birbirlerini tanımaları içindir. Yoksa bu durum, insanların babaları ve dedeleri ile öğünmeleri için değildir. Hz. Muhammed (s.a.v.), pek çok hadiste soy sop ile öğünmenin yanlış bir fikir ve düşünce olduğunu açıklamıştır. Müslümanların, onun veda haccında bu konuda söylediklerini kıyamete kadar unutmamaları gerekmektedir. Büyük bir ilim adamı olan Kınalı zade Ali Efendi, bu konuda şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “İnsan, hatta peygamber sülalesinden olsa, asalet davası ile meydanı tefahüre (övünme meydanına) atılmamalıdır. Zira bu davayı ispat edebildiği takdirde, bir şey kazanmayacak. Çünkü bütün şan ve şeref, cediti muhteremine ait olup kendisi yabancı mevkiinde kalacak. Asaletini ispat edemediği surette ise, fazla olarak bir de yalancılık rezaletini yüklenecek.” Mevlana Şah Nakşî bende, “Sizin nesebiniz

⁷⁷ Bkz. Sebilü'r-Reşâd, VIII/198, 7 Mayıs 1328, s. 293, XIII, 325, 22 Kânûn-i Sâni 1330, s. 95; XVIII/464, Teşrin-i Sâni 1336, s. 252; XIX/471, 10 Mart 1337, s. 23.

⁷⁸ el-Hucurât 49/13.

silsilesi nereye varır?” diye sormuşlar. O da, “Nesebinin silsilesi ile kimse bir yere varamaz!” cevabını vermiştir.⁷⁹

Görüldüğü gibi Mehmet Akif Ersoy, başkalarından da nakillerde bulunarak bu ayeti özlü bir şekilde tefsir ederek açıklamıştır. Mealinden de anlaşıldığı gibi Yüce Allah bu ayette, “*Birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık*” demektedir.⁸⁰ Burada geçen “teârûf” kelimesi, bilme, tanıma ve kabullenme gibi anlamlara gelmektedir.⁸¹ Bu tanıma ve kabullenmede de herhangi bir öğünme, kendini üstün görüp başkalarını kendinden aşağı görme diye bir şey düşünülemez. Maalesef günümüzde Müslümanlar sanki bunu ters anlayıp farklı kabile ve milletlerden olmayı tanışma değil, bozuşma ve kavga etme sebebi olarak anlamakta ve çoğu kere kendilerini başkalarından üstün görme hastalığına kapılmaktadırlar.

5 – “*Firavuna gidiniz, çünkü o azdı. Kendisine yumuşak söz söyleyiniz; beki akını başına alır yahut içine korku gelir.*”⁸²

Mehmet Akif Ersoy, 19 Nisan 1328 (2 Mayıs 1912) tarihinde bu ayetlerin tefsiri hakkında bir yazı yazmıştır.⁸³ O, makalesinin başında, bu ayetlerdeki hitabın Musa (a.s.) ile Harun (a.s.)’a yönelik olduğunu kaydetmiş ve Harun daha belîğ olduğu için, Hz. Musa, ilâhî emirleri tebliğ ederken, onun kendisine eşlik etmesini Allah’tan dilediğini belirtmiştir.⁸⁴ Mehmet Akif, daha sonra kur’an kıssalarının her birinde çok çeşitli mesajların yer aldığını, bu ayetlerde de önemli iki nüktenin bulunduğunu ifade etmiş ve birinci nükte için özet olarak şu görüşlere yer vermiştir: Allah, Firavunun hidayete gelmeyeceğini biliyordu. Ancak peygamberlerin görevi, tebliğde bulunmaktır. Onlar, kendi görevlerini yerine getirmekle yükümlüdürler. Buna göre hak ve

⁷⁹ Ersoy, *Meal – Tefsir*, 30, 32.

⁸⁰ el-Hucurât 49/13.

⁸¹ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1990), c. XXVIII, s. 138; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, (Beyrut: Muessesetu’r-Reyyân, 2004), c. V, s. 87.

⁸² Tâhâ 20/43, 44.

⁸³ Ersoy, *Meal – Tefsir*, s. 75 vd.

⁸⁴ Ersoy, *Meal – Tefsir*, s. 75.

hakikatin savunucuları, bütün dünya firavun kesilse bile, görevlerinde hiç gevşeklik göstermeyeceklerdir. Mehmet Akif, ikinci nükte olarak da karşımızdaki Firavun bile olsa, ona sert değil, yumuşak davranmamızın gerektiğini ileri sürmüştür.⁸⁵

Sonuç

İstiklal Marşının yazarı Mehmet Akif Ersoy, 1873 yılının Aralık ayında, İstanbul'un Fatih ilçesinin Sarıgözel semtinde dünyaya geldi. Annesi, Buhara asıllı Emine Şerife Hanım (1836–1926) ve babası, Arnavutluklu Mehmet Tahir Efendi'dir (1826–1888). Mehmet Akif, dört yaşlarında iken mahalle mektebine, bugünün adıyla anasınıfına başladı ve sırasıyla eğitimine devam etti. Yüksek Baytar Mektebini birinci olarak bitiren Mehmet Akif, Umur-i Baytariye (baytarlık işleri) Müdüriyetinde memurluğa başladı. O, dil ve edebiyata olan merakı nedeniyle çeşitli okullarda öğretmenlik ve Darülfünun'da Osmanlı Edebiyatı Profesörlüğü görevlerinde bulundu. Darülfünun'da verdiği ilk derste Muallim Naci'nin "Tevhid" adlı şiirini okuttu. Manevi bir lider ve samimi bir Müslüman olan Mehmet Akif Ersoy, Burdur ve Biga milletvekilliğini de yaptı. Mehmet Akif, memuriyeti sırasında yirmi beş yaşlarında İsmet hanımla evlendi. Onun bu evlilikten üç kızı ve üç erkek çocuğu dünyaya geldi. Mehmet Akif Ersoy, 27 Aralık 1936 yılında bir Pazar günü İstanbul'da hayata gözlerini yumdu ve Edirnekapı mezarlığında defnedildi.

Mehmet Akif Ersoy'un, her zaman için Kur'an'dan ilham aldığını şiir ve yazılarından öğrenmekteyiz. Onun "Safahat" adlı kitabını incelediğimiz zaman, genelde şiirlerinin başında ayetlere yer verildiğine ve zaman zaman şiirlerin arasında da ayetlerin işlendiğine şahit olmaktayız. Onun şiirlerinde, bazen ayet metinlerine ve bazen de ayet anlamlarına yer verilmektedir. Mehmet Akif Ersoy, Milli Mücadele yıllarında halkı dini yönden aydınlatmak ve onların manevi duygularını

⁸⁵ Ersoy, *Meal – Tefsir*, s. 76.

güçlendirmek için yer yer dolaşarak çeşitli camilerde vazetti. Onun Fatih, Süleymaniye, Balıkesir Zağanos Paşa, Kastamonu Nasrullah ve benzeri camilerde verdiği vaazlarda ve bu konularda kayda geçen eserlerinde hep Kur'an'dan ayetlerin işlendiğini okumaktayız. O, daha çok halkın yaşayışını ilgilendiren sosyal içerikli konularla ilgili ayetlerin anlamı üzerinde durdu ve bu istikamette insanları aydınlatmaya çalıştı.

Mehmet Akif Ersoy, bir şair ve edebiyatçı olduğu kadar, bir din bilgini ve Kur'an aşığıydı. Onun en büyük arzusu, Müslümanların Kur'an çizgisinde birliği sağlamaları idi. Bu nedenle o, Kur'an'ın emir ve yasaklarını öğrenerek ona uygun bir hayatı sürdürmeye çalıştı ve insanları bu konuda irşat etme çabası içersinde bulundu. Onun Kur'an, tefsir, vaaz ve irşatla ilgili eserlerinin ön plana çıkarılarak, özellikle din adamlarının istifadesine sunulmasının yararlı olacağı kanaatini taşımaktayız.

Kaynakça

Azimli, Mehmet, "Corci Zeydan'ın "İslâm medeniyeti Tarihi" Adlı Eserine Karşı Yazılmış

Bir Tekit Yazısı", Konya: İstem, 2005.

Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,
1971.

Buharî, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahih*, Beyrut, 1990.

Cemal, Mithat, *Mehmet Akif*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.

Cerrahoğlu, A. *Bir İslâm Reformatörü Mehmet Akif*, İstanbul, 1964.

Cündioğlu, Düccane, *Bir Kur'an Şairi*, İstanbul: Birun Kültür Sanat yayıncılık, 2000.

Çakan, İsmail Lütfi, *Dini Hitabet*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

Yayınları, 2005.

“Halk Eğitimi açısından Camiler ve Akif”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Milli

Ankara: Eğitim Bakanlığı yayınları, 2006.

Darımî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahim (ö. 255/869), *es-Sunen*, İstanbul, 1992.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Safahattan Seçmeler*, İstanbul: Fide yayınları, 2007.

– Mehmet Akif Ersoy, İstanbul: Kaynak Kitaplığı, 2004.

– “Mehmet Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2006.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Ersoy, Mehmet Akif, *Kur'an'dan Ayetler Nesirler*, nşr. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1994.

Safahat, yayına hazırlayan: Cemal Kurnaz ve diğerleri, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.

Safahat, yayına hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Kur'an-ı Kerim'den Ayetler (Meal – Tefsir) Mev'izeler (Vaaz'lar), derleyen ve yayınlayan: Suat Zühtü Özalp, Ankara: Sevinç Matbaası, 1968.

Esed, Muhammed, *Kur'an mesajı*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

Ferâhidî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed (ö. 175/791), *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Fergan, Eşref Edip, *Mehmet Akif, Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, İstanbul, 1938.

Güngör, Mevlüt, *Cassas ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı*, Ankara. Elif Matbaası, 1989.

Hatemî, Hüseyin, “İslam'da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramı”, *Doğu ve Batı'da İnsan Hakları*, Ankara, 1996.

Hobbes, Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul, 2001.

- İbn Allan, Muhammed (ö. 1057/1647), *Delilu'l-Falihin Şerhu Riyâzi's-Salihîn*, Beyrut:Daru'l-Fikr, ts.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (ö. 273/886), *Sunenu İbn Mace*, Mısır: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, ts.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut:Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), *el-Müsned*, Beyrut, 1969.
- Kadî, Abdulfettah, *Esbabü'n-Nüzul*, Beyrut: Dâru'l-Mushaf, ts.
- Kaytancı, Ali, *Mehmet Akif İstiklal Marşımız ve Milli Ruh*, Niğde: İnegöl Belediyesi, 2007.
- Kitâb-Mukaddes, Ahd-ı Atik (Eski Ahit), İstanbul, 1985.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed 671/1272), *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Maverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), *en-Nuketü ve'l-Uyunu*, Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sakafiyye, 1992.
- Müslim, Ebû Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/874), *Sahihu Müslim*, Beyrut, 1954.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *Sunen*, Halep, 1986.
- Râzî, Fahrüddin (ö. 604/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.
- Salih, es-Subhi, *Mebâhisun fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1972.
- Sebilü'r-Reşâd Dergisi.
- Sırât-I Müstakim Dergisi.
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman (ö. 911/1505), *ed-Durru'l-Mansûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Beyrut: Muhammed Emin Remc ve Şurekâuhu, ts.
- Şengüler, İsmail Hakkı, *Mehmet Akif Külliyyatı*, İstanbul 2000.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut: Muessesetu'r-Reyyân, 2004.

Şimşek, M. Sait, *Kur'an'ın Ana konuları*, İstanbul. Beyan Yayınları, 2005.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Camiu'l-Beyân an Te'vîl-i Ayi'l-Kur'ân*, Beyrut. Dâru'l-Fikr, 1995.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *Sunen*, İstanbul, 1992.

Vakkasoğlu, Vehbi, *İslâm Şairi Mehmet Akif*, İstanbul, ts,

Yazır, Muhammed Hamdi Yazır *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.

Yıldırım, Suat, "Mehmet Akif'in Kur'an Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

Dergisi, Erzurum, 1988.

Zemahşerî, Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzîl*, thk. Muhammed Mursi Amr, Kahire: Daru'l-Mushaf, 1977.

Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh (ö. 794/1391), *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz.

Künye:

Turgay, Nurettin, "Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Kur'an Etkisi Ve Din Yoluyla İrşat", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II*, (2012): 28-56.